

EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNÂMESİ'NDE GAZÂ

Mehmet Yaşar ERTAŞ*

Özet

Seyahat ve gaza tutkusu Evliya Çelebi'de özdeşleşmiş bir duygudur. Seyahat etmek için her imkânı değerlendiren Evliya, savaşları da gezi için bir fırsat bilmiştir. Görevleri vesilesi ile çok sayıda sefere iştirak etmiş, bizzat düşmanla savaşmış ve katıldığı savaşları oldukça renkli ve akıcı bir üslupla tasvir etmiştir. Evliya'nın savaş anlatımı, Osmanlı savaş tarihi için oldukça önemli veriler sunmaktadır. Özellikle kronik ve resmi belgelerde eksik bırakılmış olan askerin ruh hali, beklentileri, motivasyonu ve gaza düşüncesi hakkında Seyahatname vazgeçilmez bir eserdir. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler, Osmanlı ordusunun, Allah yolunda savaşmak şeklinde formüle edilen bir gazâ ideolojisine sahip bulunduğunu göstermektedir. Yine ideolojinin meşrulaştırdığı ganimet, yağma ve askerlerin kişisel beklentilerinin, dini duygular kadar etkili bir güdüleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Evliya Çelebi, Osmanlı Ordusu, Gazâ, Ganimet.*

Abstract

Ghaza in Evliya Çelebi's Travelbook

Desire of traveling and ghaza is identified with Evliya Çelebi. Taking advantage of any opportunity of traveling Evliya also found the wars a chance for traveling. By means of his duties he attended many campaigns, fought with the enemy himself and described all the wars in a very colorful way. Evliya's narration of war reveals important data for Ottoman history of warfare. His telling of wars is particularly important in the way that he fills the gaps in the chroniclers' description of wars and army: the psychological mood of soldiers, their expectations, motivation and ghaza thought. Evliya proves that the Ottoman army was warriors of Islam. Besides, booty and personal expectations of the soldiers were motivators for wars along with religious feelings.

Key words: *Evliya Çelebi, Ottoman Army, Ghaza, Booty.*

Evliya Çelebi'de Özdeşleşmiş İki Tutku: Seyâhat ve Gazâ

Evliyâ Çelebi saplantılı denilebilecek düzeyde seyahat tutkunu biriydi. Musahib, nedim, imam, katip veya ulak olarak yaptığı görevlerindeki her anı, seyahate çevirmek için bir fırsat bildi ve bu görevleri İmparatorluğun dünyasını, coğrafyasını, kentlerini ve insanlarını tanımak için bir vesile gördü. Ondaki bu

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli, myasarertas@gmail.com

seyahat arzusunun uyanmasında çocukluğunda dinlediği sefer hikayelerinin büyük bir etkisi olduğu kesindir. Babasından veya onun arkadaşlarından dinlediği, macera dolu, etkileyici, büyüleyici kahramanlık hikayeleri hiç şüphesiz onda derin izler bırakmıştır. Evliya Çelebi, dedesinin İstanbul'un fethine katıldığı, babasının ise “*Süleyman Hanlı*” olduğunu büyük bir gururla anlatırken atalarının katıldığı gazâları iftiharla sayar. Ayrıca, atalarından kendisine miras kalmış hatıra, hikaye ve maceraları ihtiva eden üç yüz yıllık bir birikimden bahseder:

*“dedemizden pederimize ve pederimizden bu kemtere irs ile intikâl etmiş üç yüz seneden berü sergüzeşt [ü] serencâmlar vardır.”*¹

Babasından dinlediği olaylar, hatıralar ve hikayeler onda seyahat ve gazâ tutkusunu birlikte beslemiştir. Bu yüzden Evliya Çelebi'deki seyahat saplantısı ile gazâ tutkusu birbirinden ayrıştırılmayacak kadar özdeşleşmiştir. Onun seyahat rotasını büyük ölçüde katıldığı seferler belirlerken seyahatnâmesinin önemli kısmını da savaş hikayeleri oluşturmuştur. Hatta yedinci cilde başlarken savaş ile seyahati birleştirmiş ve kitaba “*Der-beyân-ı seyâhatnâme-i fütühât-ı diyâr-ı Alman-ı dâr-ı bî-îmân vilâyet-i Kâfiristân-ı bî-amân*” başlığı ile başlamıştır².

Seyahatnâme'nin sekizinci cildindeki ifadeleri savaşlara karşı büyük bir tutkuya sahip olduğunu gösteriyor. “*Der-tahkik-i gazâ-yı azîm-i kal'a-i Kandiye*” başlığı altında “*Âl-i Osmân'ın Azak gazâsından berü bir gazâsından kalmadım*” diyerek katıldığı seferleri büyük bir iftiharla sıralar³. Dinginlik ve durağanlık Evliya Çelebi'ye büyük bir sıkıntı ve kasvet verdiğinde onun imdadına savaşlar yetişmiştir. 1663 yılı baharında İstanbul'da iken evleri ve dükkanlarının da yanmasıyla karamsarlığa kapılır ve kimsesizlik duygularıyla ümitsizliğe düşer. Bu durum onda seyahat arzularını yeniden depreştirir: “*Âya ne cânib azm-ı râh etsem?*” diye düşünürken ordunun Macar ve Alman seferine çıkması onun için büyük bir kurtuluş olur⁴.

Seyahatini tamamlayıp yedi yıl sonra İstanbul'a henüz geri dönmüşken, Kandiye seferine katılma arzusu yüzünden kısa süreliğine bile olsa evinde kalmadan tekrar yola çıkar. Bu da onun savaşlara katılma hususundaki tutkusunu yansıtmaktadır. Edirne'de daha önce kendisine “*Sen şimden gerü bizimle olursun*” diyen Kaymakam Mustafa Paşa'ya izin için dil döküp yalvarması ve öne sürdüğü tezler onun savaşa ve seyahate karşı olan tutkusunun da boyutunu ortaya koymaktadır:

¹ Evliya Çelebi, III, 248-249.

² Evliya Çelebi, XII, 1.

³ Evliya Çelebi, VIII, 188.

⁴ Evliya Çelebi, VI, 84.

“Azîz başın için olsun ve merhûm u mağfûrunleh Köprülü Mehemed Paşa rûhiyçün olsun kim bu fakîr-i hakîr bir mücâhidün fi-sebîlillâh kişiyim. İbtidâ Azak gazâsından berü bir gazâdan kalmayup yedi yıl Kırım'dan Kazak vilâyetlerinde Maskov'da ve Leh'de ve Krakov'da ve Çeh'de Tatar-ı sabâ-ref- târ-ı adû-şikârlar ile kâfiristânda kılıç urup gazâlar etdim. Allâh için olsun beni bu Girid gazâsından alıkoma. Henüz sadria'zam İstife şehrinde imiş, yetişeyim”⁵

Evliya Çelebi kendisinin de saydığı gibi 1641 ile 1669 yılları arasında çok sayıda sefere ve çeteye katılmış ve ömrünün önemli kısmını orduda geçirmiştir. Onun listesini verdiği ve çoğuna kendi isteğiyle⁶ katıldığı savaşlar şunlardır⁷: Azak seferi, Gönve Kalesinin Kazaklardan kurtarılması, Köprülü Mehmed Paşa ile Yanova savaşı, Köse Serdar Ali Paşa ile Varat kalesi savaşı, Melek Ahmed Paşa ile Bosna tarafında Venedik kalelerine düzenlenen seferler, Özi kalesinin Kazaklardan alınması, Erdel Kralı Rakoçi'nin tabur savaşında mağlup edilmesi, İslam Giray ve Muhammed Giray Han'ın maiyyetinde Lehistan seferleri (yedi sene), Boğdan Beyi Burunsuz Konstantin üzerine düzenlenen sefer, Gazi Seydi Ahmed Paşa ile iki defa Rakoçi Kralın üzerine sefer, Haçek ve Kolojvar savaşları, Köprülü Ahmed Paşa ile Uyvar'ın fethi, Yenikale savaşı, Raba nehri savaşı.

Evliya, katıldığı savaşları yazıya geçirmeden önce padişaha ve paşalara anlatmıştı. Mesela Özi muhasarasında Kazak ordusunun bozguna uğratılması üzerine kalenin kurtarıldığına dair Melek Ahmed Paşa'nın telhisini padişaha getirmiş ve huzura çıkmıştır. Padişahın huzurunda hürmetle geride dururken padişahın “*Ey beri gel. Bu ceng ne zamân idi?*” diye sorması üzerine savaşı anlatmıştır⁸. Erdel, Eflak ve Boğdan vilayetlerinde üç yıllık seyahatinden sonra Edirne'ye döndüğünde Kaymakam Mustafa Paşa'nın ısrarlı soruları üzerine gece yarısına kadar Nemçe çesarı, Beç, Prag, Yanikkale ve Pojon kaleleri ve istihkamları hakkında bildiklerini ve gördüklerini tek tek anlatmak durumunda kalmıştır⁹. Sözlü olarak meraklılarına maceralarını hikaye ettiği gibi bizzat katıldığı savaşları önce müsvedde olarak not alıp daha sonra yazma esere dönüştürmüştür. En büyük Osmanlı gazâlarından biri olarak belirttiği Cığerdelen muharebesini yazıya geçirişiyile ilgili ifadeleri bu açıdan önemlidir:

⁵ Evliya Çelebi, VIII, 31.

⁶ Evliya Çelebi, VI, 1

⁷ Evliya Çelebi, VIII, 188. Evliya Çelebi büyük bir gazi olarak gösterdiği Seydi Ahmed Paşa ile katıldığı seferleri ise ayrıca listelemiştir. Evliya Çelebi, V, 324-325.

⁸ Evliya Çelebi, V, 110.

⁹ Evliya Çelebi, VIII, 27.

“Niçe müverrihler yazdılar, ammâ bu hakîr ü kemter fakîr....bu gazâ-yı azîmde bulunup alâ kadri'l-inkân bu yüzden müsvedde etdik. İnşâallâhu Ta'âlâ bu mecmu'a-i nâ-matbû'umuzu ser-rişte elde olduğu üzre tas[h]îhe geçirüp gayri kürrâslar[a] tahrîr etdikde”¹⁰

Savaş hikayelerini dinleyerek büyüyen ve ömrünün büyük kısmını savaşlarda geçiren ve hatta kendisini “mücâhidün fi-sebilillâh” olarak adlandıran Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde savaşlar önemli bir yer tutmaktadır. Savaşla ilgili anlatılar da diğer konularda olduğu gibi muhtemelen gerçekle iç içe geçmiş abartılı, hayal ürünü ve kurgusal birçok hikayeye yer verilmiştir. Tezcan, Evliya'nın tasvir gücüne ve anlatımındaki canlılığa dikkat çeker ve eserini, “yaşananın kurmacayla birleştirilerek hikaye edilmesi” olarak tarif eder. Ona göre bu anlatım “yaşananı görme ve kurmacayı yaratma gücüne” dayanmaktadır¹¹. Dankoff, seyahat, ticaret ve ziyaretin yanı sıra Osmanlı Devleti'ne hizmet etmek, hamileri övmek, yol göstermek ve eğlendirmek gibi amaçlarla kaleme alınmış olan Seyahatnâme'nin bir bütün olarak tasarlandığı ve kırk yılı aşan geziler tekrarlanmış olsa da Evliya'nın anlattıklarında tutarlı olduğunu vurgular¹². Bu yüzden Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerin değerlendirmesini yapmak bize savaş tarihi açısından önemli kapılar açacaktır.

Osmanlı Devleti'nin idari, mali ve toplumsal olarak bir dönüşüm yaşadığı XVII. yüzyılın en büyük yazarı olan ve her yönüyle Osmanlı dünyasını kaleme aldığı eşsiz seyahatnâmesine taşıyan Evliya Çelebi, acaba anlatılarında savaşla ilgili olarak bizlere ne tür bilgiler verebilir ve askeri tarih tartışmalarına nasıl yardımcı olabilir? Evliya Çelebi'nin “çağdaşı olan tarihçilerin tasvir ettikleri olaylara onlardan daha fazla temas etmiş olmasına rağmen Seyahatnâme'nin bir tarih kaynağı olarak hemen hiç kullanılmadığı” tespitini yapan Feridun Emecen bu soruyu ilk olarak gündeme getiren kişidir¹³. Seyyahın, abartmacı ve hayalperest olarak şöhret bulması¹⁴ herhalde yazdıklarının kaynak değeri taşıyamayacağı şeklinde katı bir önyargıyı beslemiş ve yıllarca ihmal edilmesine yol açmıştır. Son dönemde yapılan çalışmalar bu yargıyı tamamen değiştirirken, Emecen'in makalesi ise savaş tarihi için Seyahatnâme'nin ne kadar büyük öneme haiz olduğunu göstermiştir.

Emecen makalesinde, özellikle Seyahatnâme'deki ateşli silahlarla ilgili verileri değerlendirmiş, ateşli silahların çeşitleri, isimleri ve kullanımıyla ilgili

¹⁰ Evliya Çelebi, VI, 186.

¹¹ Tezcan 2009, 388.“17.

¹² Dankoff 2010, 42.

¹³ Emecen 2009, 140

¹⁴ Dankoff 2010, 173.

bilgiler vermiş, Evliya'nın verdiği bilgilerden hareketle değişen savaş usullerini ve Osmanlı ordusunun bu husustaki tutumunu ortaya koymuştur. Tabur savaşı ve tabya sistemi konusunda da Evliya'nın verdiği malumata dikkat çekmiştir.

Osmanlı ordusu ve savaşlarıyla ilgili önemli bir tartışma ya da eksiklik ise seferberlik sürecinden muharebeye kadar Osmanlı savaş sisteminin psikolojik ve motivasyon temelleridir. Murphey bir muharebenin sonucunu etkileyen en önemli unsurun “askerin zihinsel durumu” olduğunu, buna karşın askerin psikolojik ve zihinsel durumu hakkında araştırma yapmanın veri eksikliği sebebiyle güçlüğü belirtir. Murphey, askerin psikolojisini ve motivasyonunu etkileyen unsurları ise liderlik ve komuta, birlik motivasyonu ile ideoloji ve dini telkinlerin rolü, maddi güdüler, ordu törenleri, teşvikler ve mükafatlar başlıkları altında inceler¹⁵. Bir savaş sisteminin anlaşılması, muharebe, kale ve tabur savaşları ile savaş teknolojisinin yanı sıra ordunun savaş algısı, zihniyeti ve psikolojisinin de bilinmesine bağlıdır. Ancak Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasıyla ilgili gazâ tartışmalarının dışında Osmanlı ordusu ve savaş yöntemlerinin insani ve motivasyonel boyutu üzerinde pek durulmamıştır.

İnsan unsurunu ön plana çıkaran ve seyahatnâmesini insan hikayeleriyle zenginleştiren Evliya Çelebi, askerin psikolojisi ve zihniyeti üzerine de tatminkar bilgiler sunmuştur. Dolayısıyla bu makalede Evliya Çelebi'nin anlatısından yararlanılarak Osmanlılarda savaş algısı, ordunun moral ve motivasyonu, askerin psikolojisi üzerinde durulacaktır.

Gazâ İdeolojisi: “Bismillah niyyetü'l-gazâ”

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devletin resmi ideolojisinin en önemli temellerinden birisi kutsal savaş yani gazâ ve cihâd idi. Osmanlı ordusunun Hristiyanlara ve daha sonraki dönemlerde Kızılbaşlara (zındıklara) karşı yürüttüğü mücadelede gazâ ruhunun itici bir güç olduğu bilinmektedir. Paul Wittek ile başlayıp daha sonraki dönemlerde de devam eden kuruluş aşamasında kutsal savaş heyecanının etkili olup olmadığı tartışmaları edebi ve tarihi metinleri analiz eden zengin bir literatür ortaya çıkarmıştır. Wittek, Köprülü, İnalçık, Emecen gibi tarihçiler gazâ ideolojisinin etkisinin önemine vurgu yaparlarken Lindler, Jennings, İmber, Lowry gibi yazarlar ise gazâ ruhunun abartıldığı ve metinlerin yanlış yorumlandığı üzerinde durmaktadırlar¹⁶.

¹⁵ Murphey 2007, 156-193.

¹⁶ Emecen 2001, 75-85; Lindner 2000, 407-428; Jennings 2000, 429-442; İnalçık 2000, 443-474; Köprülü 1988, 105-110; İmber 2000, 76; Lowry 2003, 45-55.

Evliya Çelebi savaş ve kahramanlık hikayeleriyle büyümüş ve çok sayıda savaşa katılmış birisi olarak hem görgü tanığı hem de bir savaşçıydı. Seyahatnâmesi'ndeki savaş anlatımını bu yüzden geçmiş yüzyıllardan miras aldığı kutsal savaş düşüncesiyle kurgulamış ve bizzat içinde bulunduğu ruh halini yansıtmıştır. Bu yüzden Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesi kendi asrına her yönüyle ayna tuttuğu gibi Osmanlılardaki savaş anlayışının da en iyi fotoğrafını bizlere sunmuştur.

Savaşın politik ve diplomasi boyutlarıyla pek ilgilenmeyen Evliya Çelebi, savaşın iâşe, lojistik ve finansmanını da göz ardı etmiştir. Onun gözünde savaş yalın bir şekilde Allah yolunda kâfirlere karşı yapılan kutsal bir mücadeledir. Evliya Çelebi bu yüzden doğrudan muharebeye odaklanmış, kale muhasarası, kale savunması, çete ve yağma seferlerini kaleme almış; İslam askerinin kahramanlıklarını anlatmıştır. Bununla birlikte savaşla ilgili diğer ayrıntıları Seyahatnâme'nin detaylarında bulmak mümkündür.

Seyahatnâme'de savaş değişik kavramlarla ifade edilmiştir. Daha genel bir kavram olarak “sefer”i kullanan Evliya, hem genel bir adlandırma hem de doğrudan çarpışma için ise sıklıkla “gazâ” kavramını kullanmıştır. Osmanlı ordusu ile düşman ordusu arasında ateşli silahlarla ya da kılıçla yapılan mücadeleler “ceng” ve “savaş” kelimeleriyle karşılık bulmuştur. Evliya Çelebi, “cihâd” kavramını pek tercih etmemiş ve çok az sayıda kullanmıştır. Seyahatnâme'de savaşın “gazâ” kavramıyla yazılması, yalnızca yazarın kişisel tercihi ve formasyonu ile ilgili değil, aynı zamanda Osmanlı savaş zihniyetinin ve gazâ ideolojisinin bir yansımasıdır.

Yedinci cildine Alman diyarlarının fütihat seyahatnâmesi başlığı ile giriş yapan Evliya Çelebi, “Kaside-i münâsib” adıyla 16 beyitten oluşan ve Osmanlı gazâ ideolojisini özetleyen bir kaside yazmıştır. Çelebi, kasidesinde savaşı, insanın yaratılışından hemen sonra başlayan iyi ile kötünün mücadelesi olarak kurgular ve Hâbil ile Kâbil metaforunu kullanır. Kasidede gazâ ve cihâdın Allah'ın emri olduğunu vurgulayarak cehennemden kurtulmanın yolunu Allah yolunda mücahid olmakla açıklar. Kâfirlere bahsederken doğrudan Hristiyan milletleri öne çıkarmasına rağmen gazânın hedefini bütün dünyaya teşmil eder. Allah yolunda savaşan Osmanlıların başlangıçtan itibaren düşmana karşı mutlak bir zafer kazandıklarını anımsatır. “Müşrikler”in Osmanlı ülkesini talan etme düşüncelerinden bahsederken Osmanlı ordusunun Hristiyan topraklarındaki yağma savaşlarının da meşruiyetini ortaya koyar. Kasidenin sonunda kendine seslenen Evliya, “yeter etdin du□âyı Evliyâ durma gazâ eyle” ifadeleriyle de savaşın öncelikli ibadet hükmüne geçtiğine vurgu yapar¹⁷. Aynı şekilde Şibenik

¹⁷ Evliya Çelebi, VII, 1.

kalesinin fethi üzerine de on iki beyitlik bir kaside yazmış ve benzer duygu ve düşünceleri orada da dile getirmiştir¹⁸.

Seyahatnâme'deki bazı ibareler, hem Evliya'nın zihninde hem de Osmanlı bilincinde gazânın bir ibadet olarak algılandığına işaret etmektedir. Sefere çıkarken ya da cenge başlarken sanki namaza ya da oruca niyetlenir gibi "Bismillâh niyyetü'l-gazâ, tevekkülen alallâh", "Bismillah niyyetü'l-gazâ", "niyyetü'l-gazâ", ifadelerini kullanması savaşın kutsallığını göstermektedir. Evliya'nın Kandiye seferine giderken Kaymakam Mustafa Paşa'nın "İmdi Evliyâ Çelebi, bizi ol gazâda du'âdan unutmama"¹⁹ demesi bir müslümanı hac ibadeti için uğurlayan birisinin talebini hatırlatmaktadır.

Evliya Çelebi, eserinde gazâ ile ilgili anlatımını "Allah yolunda nasıl cihâd etmek gerekiyorsa öyle cihâd edin" ve "Allah sana şanlı bir zafer versin"²⁰ gibi Kuran-ı Kerim'den ayetler ile de desteklemiştir. Osmanlı ordusunu, "asâkir-i İslâm", "guzât-ı müslimîn", "guzât-ı muvahhidîn", "guzât-ı mücâhid" "sâtûr-ı Muhammedî", gibi ibarelerle adlandıran Evliya, cünûd kelimesini daha çok düşman askerleri için kullanmıştır. Bununla birlikte eserinde az da olsa Osmanlı askerini cünd-i Osmânî ve "cündüllâh" şeklinde isimlendirmiştir. Tüm bu adlandırmalar Osmanlı ordusunun gazâ ve cihâd vazifesini öne çıkaran vurgulardır.

San Gotar savaşından hemen sonra diplomatik görüşmeler için Avusturya tarafına gönderilen Osmanlı elçisi Kara Muhammed Paşa'nın, Avusturya'nın Kanuni döneminde olduğu gibi sulhu yirmi beş senelik yapma isteğine verdiği cevap, Osmanlılardaki gazâ zihniyetini ortaya koyması açısından oldukça dikkat çekicidir: "Fermân-ı pâdişâhî yigirmi yılda bir tecdîd-i sulh ola, zîrâ bizim pâdişâhımız ve cümle asâkir-i İslâmımız ceng-i cidâlsiz ve harb-i kîtâlsiz olamazlar, zîrâ bizim Hazret-i Muhammedimiz Allâh emriyle kâfire kılıç urmağile ba's olup anların fermânıyla bizler dahi kılıç urup gazâlar ederiz"²¹.

Osmanlı padişahının ve ordusunun savaş yapmadan duramayacağını açıkça ifade eden elçi, bu tutumu inançla açıklamaktadır. Ona göre Hz. Muhammed dünyaya kâfirle savaşmak üzere gönderilmiş ve onun yolunu takip eden ve onun emirleriyle hareket eden Osmanlılar da aynı şekilde hayat gayelerini kâfirle mücadeleye adanmışlardır. Bu söylemde gazâ, ilahi bir sorumluluk olarak tanımlanmakta ve Osmanlı ordusu ve askerini de bağlayan bir ideolojik perspektif oluşturmaktadır.

¹⁸ Evliya Çelebi, V, 256.

¹⁹ Evliya Çelebi, VIII, 31.

²⁰ Fetih Suresi 3. Ayet. Evliya Çelebi, VII, 149.

²¹ Evliya Çelebi, VII, 114.

Evliya Çelebi'nin savaş alanından tasvir ettiği fotoğraf ve bizzat askerlerin arasından naklettiği diyaloglar, din duygusunun ve dini telkinlerin savaşlarda askerin üzerinde etkili olduğunu gösteriyor. Onun, savaşın siyasi, diplomatik ve finansal boyutlarıyla fazla ilgilenmemesi ve doğrudan muharebe eksenli bilgiler sunması, savaş anlatımında insan unsurunun daha da belirginleşmesine yol açmıştır. Evliya Çelebi'nin savaş hikayelerinde, devlet ideolojisi ile askerlerin kişisel beklentilerinin büyük oranda uyduğu ve hatta gazâ ideolojisinin kişisel beklentileri desteklediği bir panorama çizmesi, askerin psikolojisine ulaşmamızı kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte ordunun ve askerlerin algılamalarını ve psikolojik durumunu tam olarak ortaya koymak da mümkün değildir. Burada yapılacak olan Evliya Çelebi'nin çizdiği resmi okumaya ve yorumlamaya çalışmak olacaktır.

Gerek törenlerde gerek ordunun yüzyıllara yayılmış geleneklerinde din önemli yer tutuyordu. İslam savaş hukukunun ganimet ve yağmayı meşrulaştıran düzenlemeleri ise din olgusunun kişisel beklentileri ve maddi kazançları kuşatıcı ve meşrulaştırıcı bir rol oynamasına yol açıyordu. Evliya Çelebi'nin hem kendi hem de diğer Osmanlı askerleri ağzından aktardığı cümleler ve olaylar, bu yargıyı doğrulayarak XVII. yüzyılda din duygusunun ideolojik bir unsur olarak kullanıldığını göstermektedir. Ancak bu husustaki değerlendirmelerde yazarın din adamı olması sebebiyle dini terminolojinin söylemine hakim olduğunu da unutmamak gerekiyor.

Ordu sefere çıkarken sergilenen törenlerde ordunun dini duyguları galeyana getirilerek askerlere moral ve motivasyon veriliyordu. Toplu namazlar²², mevlid-i şerifler, okunan sureler orduyu savaşa hazırlamanın ve askeri motive etmenin bir aracıydı. 1652 yılındaki seferde ordu Silistre'den hareket ettikten hemen sonra Namazgâh menzilinde mevlid-i şerifi bizzat Evliya Çelebi okumuştur²³. Evliya'nın muharebe anıyla ilgili olarak çizdiği fotoğrafların en ayrılmaz parçası, Allah'tan yardım dilemek ve askerleri motive etmek için başta Fetih ve Fâtiha sureleri olmak üzere Kuran okunmasıdır. Mesela, 1657 yılındaki Rakoçi ile yapılan tabur savaşı boyunca aralıksız Fetih suresi okunmuştur²⁴. Çete savaşlarından birinde düşmanla karşılaşılıp savaşa girilince Osmanlı askerlerinden biri Evliya'ya dönerek "Bire Evliyâ Çelebi kopara İhlâs-ı şerfi"²⁵ diyerek manevi yardım istemiştir. Dikkat çeken hususlardan biri de ganimet malı paylaştıktan sonra Fatiha suresinin okunarak

²² Evliya Çelebi, V, 74.

²³ Evliya Çelebi, III, 210.

²⁴ Evliya Çelebi, V, 75.

²⁵ Evliya Çelebi, V, 252.

helalleşmenin tamamlanmasıydı²⁶. Osmanlı ordularının gazalardaki zaferini taçlandıran ve askerinin coşkusunu manevi bir çehreye büründüren ritüellerden birisi de fetih ezanıydı. Bir kale fethedildiğinde burçlara ve kale duvarları üzerine çıkan müezzinler hep birlikte ezan okurlardı. Çelebi'nin ifadelerine göre fetih ezanları “nice bin yerde”, on gün on gece sürebilmekteydi²⁷. Evliya da bir müezzin olarak bulunduğu fetihlerde fetih ezanını okumaktan büyük bir mutluluk duymuş ve hatta fetih ezanını ilk kendisinin okuduğu yerleri eserinde gururla sıralamıştır²⁸.

Evliya Çelebi dini duyguların ve telkinlerin yalnızca Osmanlı askeri için değil düşman taraf için de etkili olduğuna dikkat çekmiştir. Yaş muhasarasıyla ilgili çizdiği tablo “Galata ve şehir-i Yaş'ın ne kadar kilise çanları var ise küffâra kuvvet-i kalb için cümle nâkûs-ı erganonlara darblar urulup sadâ-yı nâkûsdan sahrâ-yı Yaş lerzenâk olup”²⁹ cümleleriyle güzel bir örnek oluşturur.

Osmanlı ordusu Anadolu'dan Balkanlardan, Kırım'dan ve Macar sınırlarından oluşmuş çok kimlikli bir yapıya sahipti. Dolayısıyla inançlar ve dini hassasiyetler de değişebiliyordu. Evliya Çelebi sürekli bir şekilde askerinin din uğruna savaştığını vurgularken zaman zaman kendisini rahatsız eden durumlarla da karşılaşmıyor değildi. 1661 yılında Avusturyalılardan intikam almak için Seykel taraflarına düzenlenen yağma seferinde Kihalom Kalesi önüne gelen eyalet birlikleri ve gönüllülerden oluşan Osmanlı askerlerine kale halkı ziyafet vermişti. Ziyafette sunulan rakı, şarap, boza, pivo ve med isimli içeceklerle Evliya'nın murdar gördüğü değişik yiyecekleri askerler reddetmemişlerdi. Evliya ziyafete oturan askerleri “askerinin hezele makûlesi” olarak nitelendirirken isyanını “diyâr-ı Erdel'de bir kalâda böyle ziyâfet-i murdâr olmamıştır” ifadeleriyle anlatmıştır³⁰.

Evliya Bosna'da iken Adriyatik kıyılarındaki Venedik topraklarına düzenlenen seferlere de katılır. Şibenik'in fethinden sonra esir ve ganimet bulmak için etrafı gezerken bir grup kebab çeviren Boşnak askerine denk gelir. Onlarla yaşadığı diyalog ve anlattığı hikaye Osmanlı askeriyeye ilgili önemli bilgiler vermektedir. Evliya Boşnak gâzilerin yanına gider ve davet üzere sofraya oturur. İçlerinden biri “*Bak a kazı yiğit, bu ta'âm bizüm değıldür, Allâh efendimizindür. Bu esirlerimizin bâğlarıdır. Bunda cümlesi manca yeyüp şarâb içerken Allâhumuz bu mancayı ve bu şarâbı bize ihsân eyledi. İçe benüm*

²⁶ Evliya Çelebi, VI, 44.

²⁷ Evliya Çelebi, V, 191; VI, 9, 134, 161.

²⁸ Evliya Çelebi, VI, 234. Dankoff, Evliya'nın fetih ezanlarını okumasını onun askeri vazifesi olarak göstermektedir. Dankoff 2010, 158.

²⁹ Evliya Çelebi, V, 175.

³⁰ Evliya Çelebi, VI, 44.

elimden şu şarâbı" diyerek bir çanak şarap sunar. Evliya Çelebi atalarının değil şarap, kahve ve tütün bile içmediklerini, kendisinin de şarabı içmeyeceğini söyler. Ancak, o kişi "*Bire âdem, dînin aşkına ve Alî Murtazâ aşkına içe şu şarâbı, bula sevâbı yeye kebâbı, bağışlaya babam ervâhına sevâbı*" diye ısrar edince, Evliya, şarabın haram olduğunu, bu yüzden şarap içmeyeceğini ancak ekmek yiyebileceğini söyler. Bu cevap üzerine çakırkeyf Osmanlı askeri öfkeyle "*Kim bok yemiş kim bu şarâb harâmıdır. Bu şarâb gazâ mâlıdır. Gazâ mâlına harâm diyen şu esîrlerimiz gibi kâfir olurlar. Bu bizüm kanımız bahâsı mâlımız şarâbımız, helâl-i zülâl gazâ mâlıdır*" diyerek Evliya'yı azarlamıştır³¹.

Maddi Beklentiler: "Gazâ Mâlıdır Hakk Berakât Versin"

Gazâ, her ne kadar "*fî-sebilillâh*" ve "*dîn-i Muhammed aşkına*³²" yapılan kutsal bir savaş olarak tanımlansa da, Evliya Çelebi'nin anlatısından maddi kazançların İslam/Osmanlı askerinin motivasyonunda çok daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Düşmanı öldürme, yağmalama, yakıp-yıkma, esir alma gibi dini ve vicdani değerlerle bağdaşmayan ama savaş döneminde olağan hale dönüşen insani duyguların tatminine ancak dinden ruhsat alınabiliyordu. Din, savaş döneminde askerlerin kişisel hırslarını destekleme ve kazançlarını meşrulaştırma gibi vazgeçilmez bir işleve sahipti. Bu yüzden Osmanlı döneminde hem dini vazife hem de maddi menfaati birlikte kapsayan gazâ algısı kabul görmüş ve yüzyıllarca devletin ve ordunun ideolojisi olarak canlı tutulmuştur. Evliya Çelebi'nin "*Gazâ mâlıdır Hakk berakât versin*" ve "*cümle gâziler ganimetlerin fûruht edüp gazâ mâlıyla ganimet oldular*" ifadeleri³³ ile "*mâl-ı kâfir hest ber mü'min helâl*"³⁴ sözü ise tam da bu zihniyeti özetlemektedir.

Evliya Çelebi, eserinde maddi unsurların Osmanlı ordusunu ve askerini nasıl motive ettiğine dair çokça örnek vermektedir. Hatta dışarıdan gözlemci olarak olayları seyreden yazar, ilgi duyduğu ve eserinde yer verdiği en çarpıcı hikayeleri ganimet ve yağma görüntülerine ayırmıştır.

Maddi güdülerin savaş üzerindeki rolüne dair en güzel değerlendirme herhalde, Kandiye Seferi'ne gitmeden önce Edirne'de Kaymakam Mustafa Paşa ile yaptığı sohbette ileri sürdüğü Evliya'nın kendi fikirleridir:

"Sultânım kaçan kim bir vezîr Beç'e mutasarrıf olmak ister, ... Beç kal'asın muhâsara edüp yine Tatar askeri tâ Prağ'a ve Loncat'a ve

³¹ Evliya Çelebi, V, 255.

³² Evliya Çelebi, VII, 208.

³³ Evliya Çelebi, VI, 20.

³⁴ "Kâfirin malı mümine helaldir", Evliya Çelebi, VI, 215.

*İstirinye'ye varınca nehb ü gâret etmeden hâli olmayup iki ayda kal'a-i Beç'i aldı yâ almadı, hemân kış gelmeden askeri Beç altından çıkarup ibtidâ Üstolni-Belgrad yakındır, ana çıkmak gerek ki selâmet buluna. Eğer bu üslûb üzre Beç kal'ası muhâsara olunup asker ile yek-dil [ü] yek-cihet olup "Mâl-ı ganâ'im sizin, kal'a pâdişâhın" denilirse inşâallâh Beç değil Prag ve Amısturdam ve Lonçat şehirleri bile feth olur" dedim*³⁵.

Evliya bu düşüncesiyle komutanların bilmesi gereken önemli bir prensibi hatırlatmaktadır: Eğer yeni ülkeler ve yeni vilayetler feth etmek istiyorsanız askerlerinizi ölümü göze alacak kadar motive etmelisiniz. Bu da ancak onlara fethedilen kale ve şehirleri yağmalatmakla mümkündür.

Evliya'nın bu yaklaşımını doğrulayan çok sayıda örnek vardır. Rakoçi ile yapılan tabur savaşının uzaması üzerine Tatar hanının çekileceği gibi bir durum hasıl olunca Tatar askerleri, ganimet ve doyum bulmadan Kırım'a hangi yüzle gideceklerini söyleyerek şikayet etmişlerdir³⁶. Savaştan çekilmek istemeyen Kırım askerlerinin bu tutumlarının arkasında Osmanlı padişahına yeni bir zafer kazandırmak amacı yatmıyordu. Onları tabur cengi gibi oldukça zor ve riskli bir savaşı devam ettirmeye zorlayan asıl faktör savaşın bitiminde hayalini kurdukları yağmaydı.

Osmanlı ordusunda sefere katılan başta Kırım askerleri olmak üzere gönüllüler ulufesiz oldukları için savaşlardan büyük beklenti içindeydiler. Katılacakları çete ve yağma seferlerinde mümkün olduğu kadar esir almak ve ganimet toplamak en büyük amaçları idi. Bu yüzden sık sık askeri disiplinden uzaklaştıkları gibi serdarlara itaatsizlik etmekten de kaçınmamışlardı. Bu hususla ilgili Evliya birçok olay anlatmıştır.

Tatar askerinin Varat bölgesinde yaptığı çete ve yağmalar üzerine Varat vilayetinin paşası Sinan Paşa Tatar seraskerine bir mektup göndererek Varat reayasını niye esir ettiklerini ve Varat'ı niçin yakıp yıktıklarını sormuş, alınan esir ve ganimetlerin geri verilmesini istemişti. Hatta "yohsa ben bilirim" diye de tehdit etmişti. Buna karşın Evliya'nın da maiyyetinde yer aldığı Tatar ağası "Paşan bildiğinden kalmasın. Biz bir alay ulûfesiz askeriz. Biz kâfir vilâyeti vurup esîr [ü] mâl-ı ganâ'im aldık, Varat vurat, sorat vilâyetleri urmadık"³⁷ diye cevap vermiştir.

Maddi kaygılar bazen Osmanlı askerleri arasında büyük arbedelerin yaşanmasına da yol açmaktaydı. Özellikle süvari olan sipahiler, Tatar askerleri

³⁵ Evliya Çelebi, VIII, 27-28.

³⁶ Evliya Çelebi, V, 75.

³⁷ Evliya Çelebi, VI, 19-20.

ve gönüllüler ordunun konakladığı zamanlarda veya ordudan ayrılarak esir ve ganimet peşine gidebilmekteydiler. Ancak piyade askerlerin böyle bir şansları yoktu. Onlar ancak bir kale veya bir şehir ele geçirildiğinde yağmaya dahil olabiliyorlardı. Bu durum birlikler arasında ciddi sürtüşmeler ve çekişmeler doğurmaktaydı. Ordugahta bir taraftan ganimetten doyuma ulaşmış, mutlu diğer taraftan da ganimetten nemalanamamış moralsiz askerlerin varlığı doğal olarak ordu içinde kıskançlığa yol açıyordu.

Evliya, aktardığı bir hadisede piyade kapıkulu ve yeniçeri askerlerinin bu duruma nasıl isyan ettiklerini, *“cümle kapulu ve Budin kulu ve Eğre kulu yayan yeniçerileri bu tabur içre yek-dil [ü] yek-cihet olup eyitdiler: "Biz piyâde olup kırılarak taburu feth edüp süfl-i yed kalayız, Allâh'dan revâ mıdır?" deyü cümle piyâde yeniçeriler Tatar askeri üzre ve gayri arabalar üzre hattâ bizim bir arabamız üzre dökülüp cümle Tatarı atlarından yıkup ellerinden esirlerin alup ve koşlarında ne kadar mâl-ı ganâ'imleri var ise alup"* ifadeleriyle anlatmaktadır. Olay yeniçerilerin Tatarlardan ganimetleri almasıyla kapanmamış aksine her iki grup arasında çıkan çatışmada çok sayıda asker ölmüştür.

Serdar Ali Paşa, kazanılan zaferden dolayı Tatar ağasına hilat giydirmek istediğinde ağa söz konusu olaydan dolayı hilati giymemiş ve durumu serdara anlatmıştır. Serdarın tarafları yüzleştirmesi üzerine yeniçeriler, savaş öncesi *“biz bir alay piyade ayağı bağlı ademleriz. Bizler cengde kırılırız siz atlarla seğirdip şikâr alırsız. İnşallah feth u fütûhât olursa pay beraber olalım”* diye Tatarlarla anlaştıklarını iddia etmişlerdir. Tatarlar ise böyle bir söz vermediklerini belirterek *“Siz gazâda ölürseniz ve yayan giderseniz pâdişâhdan ulufe alup ölürsüz, ammâ biz bir alay garîb gâzîlerimiz. Mâlimiz cânımız elimizden almağa gelüp”* diyerek yeniçerileri suçlamışlardır. Paşa yeniçerilere kızarak aldıkları ganimet mallarını geri vermelerini istemişse de ancak yarısını toplayabilmiş geri yarısını da kendi malından ödemiştir. Evliya Çelebi, yeniçerileri suçlayarak onların malları iade etmemelerini *“ammâ nice kâbil, ejder-i heft-ser ağzına düşmüş şikâr bir dahi halâs olur mu?”* cümlesiyle alaycı bir şekilde ifade etmiştir³⁸.

1661 yılında Erdel'e yapılan sefer sırasında Tirepişvar şehrinin yağmalanmasıyla ilgili anlattığı manzara, Osmanlı askerinin maddi amaçlarının boyutunu göstermektedir. Şehirdeki ateş henüz sönmeden Osmanlı askerleri şehre girerler ve bir kilisenin içinde Evliya'nın bir kral kızına ait olduğunu belirttiği bir mezara rastlarlar. Cesedin mücevherlerle süslenmiş kıyafeti, tacı, sorgucu, parmaklarındaki elmas, yakut ve zümrüt yüzükler ile mezar dolusu

³⁸ Evliya Çelebi, VI, 40-41.

mücevherler gazilerin gözünü kör eder ve “âteş-i Nemrûd'a bakmayup lâşe-i duhter üzere hücum” eden Osmanlı askerleri ganimet için birbirlerini öldürmekten çekinmezler³⁹.

Çete ve yağma savaşına katılan akıncıların, gönüllülerin veya düzenli askeri birliklerin düşman topraklarında büyük risklerle karşılaşmaları, pusuya düşürülmeleri ihtimal dâhilindeydi. Ancak çeteye katılan askerler kendilerine güvenmekle birlikte riskleri umursamayacak derecede maddi çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi tercih ediyorlardı. 1664 yılındaki Alman vilayetlerine kadar giden öncü Osmanlı birlikleri ganimet almak için daha içerilere gitmişlerdi. Bu durumun tehlikeli olduğu, ganimet ve esir alınsa bile bunlarla geri dönüşün çok zor olacağı ve Alman askerlerinin kendilerinin önünü rahatlıkla kesebileceği endişeleri karşısında bazı Osmanlı askerleri “kelleye gelecek gelir, nâ-ma'kûl sözdür heman ganimet isteriz” cümleleriyle cevaplamışlardı⁴⁰. Ordugah'tan uzaklaşarak tanımadıkları ve bilmedikleri bir yere kadar ilerleyen askerlerin bu gözü karalığında tek motive edici güç elbette ganimetten başka bir şey değildi.

Askerlerin savaştan maddi beklentilerinin bilincinde olan serdarlar sıcak savaş öncesinde kontrollü bir şekilde onlara ganimet seferi için izin veriyorlardı. Zaten ordu, savaş öncesi veya savaş sonrası, bir şekilde ganimete ruhsat verilmesini bekliyordu. San Gotar öncesinde Serdar Ahmed Paşa böyle bir izin çıkarınca ordunun ekseriyeti ganimet seferine çıkmıştı:

"Ata dona mâlik olan garîb yiğitler mâl-ı ganâ'im isteyenler şimdi gidecek Tatar askeriyle gitsinler" deyü fermân olunca hemân on bin aded serhadli tüfeng-endâz gâzîleri de gelüp bizim askere ilhâk olup cümle Tatar ve serhadli kırk yedi bin aded güzide asker oldu"⁴¹

Osmanlı askerinin çeteye ve yağmaya çıkmasına, askeri durumun kritik olması ve askerlerin ordugâhı terk etmemeleri için zaman zaman izin verilmiyordu. Erdel seferinde askerlerin Avusturya topraklarına geçmemeleri için Tise nehrinin öbür tarafına geçiş yasaklanmış ve “bir hâ ile ubûr edüp çete ve poturaya gidenlerin haklarından gelinir”⁴² diye orduda duyuru yapılmıştır. Askerin bu tür maddi beklentilerine darbe vuran yasaklamalar ordu içinde hiç de hoş karşılanmıyordu⁴³.

³⁹ Evliya Çelebi, VI, 16.

⁴⁰ Evliya Çelebi, VII, 6.

⁴¹ Evliya Çelebi, VII, 1-2.

⁴² Evliya Çelebi, VI, 17.

⁴³ “herkes çapula gitmeden me'yûs olup”, Evliya Çelebi, 5/180.

Çete ve yağmaya çıkıp da bu tür yasaklardan memnun olmayanlardan biri de Evliya Çelebi idi. 1071 Erdel seferinde Hasek sahrasından çeteye çıkan Evliya ve arkadaşları çok sayıda esir, kelle ve ganimetle orduya geri dönüp ganimetleri satmak istediklerinde Serasker Ali Paşa'nın yasağı ile karşılaşmışlardı. “Çete memnû'dur” diye orduda duyuru yapan Paşa, alınan esirleri sahiplerine geri götürmelerini aksi takdirde kendilerini öldüreceğini söylemişti. Bunun üzerine Evliya ve arkadaşları mecburen esirleri geri götürmüşlerdi. Evliya, esirleri geri götürürken hem kendi hem de diğer Osmanlı askerlerinin psikolojisini çok güzel yansıtmıştır: “*Kolçvar meydânına esîrleri teslim etmeğe refiklerimizle giderken merhûm Seydî Ahmed Paşa'ya yüz bin rahmet ve bu serdâra sadlek la'net okuyarak kal'a-ı Kolçvar dibine vardık*”⁴⁴. Bu olayda ganimet arzusuyla gece gündüz at koşturup elde ettiği malları satarak paraya dönüştürme hevesinde olan askerlerin yaşadığı hayal kırıklığı anlaşılabilir olsa da paşaya lanet okumaları kişisel menfaatlerini ne kadar ön planda tuttuklarını göstermektedir.

Askeri kontrol etmek ve ordu disiplinini sağlamak için bazen daha sert önlemler alınmıştır. Bir grup Saruhan, Menteşe ve Aydın sancağının sipahileri zahire bulmak için ordugahtan ayrıldıklarında yollarını kaybederek Tata kalesi önüne gelirler ve burayı Müslümanların elinde zannederek, parası ile zahire isterler. Kaledekiler bunlara tuzak kurarak sipahileri içeri alıp yok etmeyi planlarlar ama olaylar tam aksine gelişir ve Osmanlı sipahileri Tata'nın dış kalesini ele geçirirler ve çok sayıda ganimet ve esirle ordugaha dönerler. Ancak sadrazam onları mükafatlandırmak yerine “*ya siz kimin izniyle çeteye ve poturaya gittiniz. Ya esir olsanız hâl neye müncer olurdu. Niçin fermânsız çeteye gittiniz. İbret-i âlem ola*”⁴⁵ diyerek öldürülmelerini emreder. Ancak araya girenler sipahilerin affedilmelerini sağlar. Sadrazamın ordunun gözü önünde öldürtme emri vermesi, askerlerin kişisel çıkarları için ordu disiplinini bozabilecekleri endişesini ortaya koymaktadır.

Osmanlı askerinin doymak bilmeyen yağma arzusu zaman zaman Evliya'nın canını sıkmıştır. Özellikle hayranlık duyduğu şehirlerin yakılıp yıkılmasını hiç hoş karşılamamıştır. İslam askeri de olsa yapılan yağmayı acıyarak ve aşağılayarak anlatmıştır: “*böyle nâzenin şehri ateş-i Nemrûd'a urub garîb şehir, mürğ-ı semender-vâr böyle ma'mûr dâr-ı diyâr âteş içinde kalup deyyâr bir imâret kalmadı*”⁴⁶; “*şehr-i nâzenini ihrâk-ı bi'n-nâr ile harâb-âbâd etmişler*”⁴⁷.

⁴⁴ Evliya Çelebi, VI, 4.

⁴⁵ Evliya Çelebi, VI, 172-173.

⁴⁶ Evliya Çelebi, VI, 7.

⁴⁷ Evliya Çelebi, VI, 12.

Komutan, Teşvik ve İnamlar: “Koma Kurdларım Koma Şahbazlarım”

Savaşta komutan çok önemliydi. Askerlerin psikolojinden anlayan, askeri birlikler içinde dayanışmayı sağlayan ve askerlerle birlikte yatıp kalkan komutanlar, askerler karşısında büyük bir saygınlık uyandırdıkları gibi orduyu sevk ve idare etmede başarılı oluyorlardı. Osmanlı seferlerinde padişahın ordunun başında sefere çıkması bir gelenek olmakla birlikte padişahın savaşa gitmesi askerin moral ve motivasyonunda önemli bir etkendi. Hem ordunun sevk ve idaresini kolaylaştırıyor hem de devletin tüm kaynaklarının savaş sırasında seferber edilmesini mümkün kılıyordu. XVII. yüzyılda ise farklılıklar olmakla birlikte seferlerin çoğuna padişahın yerine onun mutlak vekili olan sadrazamlar serdar-ı ekrem olarak veya vezirlerden biri serdar olarak atanmaktaydı. Serdarlara verilen idari ve mali yetkiler onların liderlik gücünü artırıyordu. Buna karşın liderlik yalnızca bu yetkilerle açıklanamayacak bir beceri ve tecrübe işiydi.

Askerin savaşma isteği ve güdülenmesi bütünüyle komutanının liderlik becerisine ve yine komutanın yapacağı teşvike bağlıydı. Evliya Çelebi'nin örnek bir serdar olarak gösterdiği Koca Seydi Ahmed Paşa, askerin üzerinde saygınlık uyandıran ve onları gazâyâ isteklendirmesini bilen serdarlardan biriydi. Evliya, askerlerin onu çok sevdiğini onun varlığının bile askerlere moral olduğunu ve askerlerin canla başla gazâ yaptıklarını anlatmaktadır. Seydi Ahmed Paşa'nın öldürülmesine geniş yer ayıran yazar, onun öldürülmesinden dolayı Köprülü Mehmed Paşa ve Serdar Ali Paşa'yı suçlar. Onun öldürülmesinin asker içinde büyük bir yankı uyandırdığını ve üzüntüye yol açtığını “*Ammâ Seydî şehîd olduğu gün Tımışvâr altında olan guzât-ı müslimîn içre bir girîv ü feryâd-ı enîn ve acıyanlar sadlek (ve) ta'n [u] nefrîn etdiklerinden gayrı Köpürlü'ye ve Serdâr Ali Paşa'ya ve İsmâ'il Paşa'ya hezâr ve hezârân la'n u sehmgîn eylediler kim cihâna şâyi' oldu*”⁴⁸ ifadeleriyle belirtir.

Erdel ve Alman sınırlarında uzun süre çete ve ganimet seferlerine çıkan Evliya Çelebi diğer serhat gazileri gibi Seydi Ahmed Paşa'yı çok seviyordu. Ona göre eğer Seydi Paşa yaşasaydı, birkaç sene içinde Erdel, Nemçe, Orta Macar, Leh, Çeh ve İsfâç diyarları ortadan kaldırılabilir ve buralar İslam toprağı haline dönüştürülebilirdi. Seydi Paşa'yı övgüyle anlatan Evliya, onunla çıktığı gazâları da gururla sıralamış ve böyle bir sâhib-kırân ile birlikte olduğu için Allah'a şükretmiştir⁴⁹. Evliya'nın anlatımı abartılı olsa da, altını çizdiği iki husus var: Bunlardan biri Seydi Paşa'nın cesareti, tecrübesi ve becerisi gibi

⁴⁸ Evliya Çelebi, V, 323.

⁴⁹ Evliya Çelebi, V, 324-325.

kişisel maharetleri ikincisi ise onun askerle kurduğu diyalog ve askerın gönlünde taht kurma marifetidir.

1661 yılında Tımışvar'dan Erdel'e düzenlenen seferde ordu Hasek sahrasında on gün kadar konaklamıştı. Ordunun savaş düzenine girmesi hususunda çabalara rağmen askerlerin isteksiz ve keyifsiz olduğunu belirten Evliya bu durumu Seydi Ali Paşa'nın yokluğuyla açıklar ve *"ammâ ne çâre dahi Tatar askeri gelmedi ve Seydî Paşa olmadığından askerın yüzü gülmedi"*⁵⁰der. Evliya'nın ve askerlerin Hasek sahrasında yaşadığı bir başka olay da yine Seydi Ahmed Paşa'nın hatırlanmasına sebep olmuştur. 1071 yılındaki Erdel seferinde *"çete memnu'dur"* diyerek askerlerin ganimetlerini ve esirlerini geri gönderten Serasker Ali Paşa lanetlenirken ganimet ve yağma savaşlarını teşvik ederek askerın gönlünde taht kuran Seydi Ahmed Paşa rahmetle anılmıştır⁵¹.

Evliya Çelebi muharebeleri anlatırken serdarların bizzat askerın içine girip onları cesaretlendirmesine önemle vurgu yapmıştır. Serdâr Alî Paşa'nın Varat muharebesinde gösterdiği tavrını buna örnek gösterebiliriz. Paşa, Osmanlı ordusunu oldukça zorlayan ve askeri bezdiren Varat muhasarası sırasında liderlik örneği göstermiş yanında yüklü sikkeyle metrislere kadar gelip asker içine girmiş ve *"cümle serdengeçdi gâzilerinin kelle ve paça ve dil getirenlerine ve sâ'ir huddâmlarına bezl-i ihsânlar eyleyip cümle guzâta, "Koma arslan ve kaplan ve bebrim ve karındaşlarım" diyerek kendüleri dahi dal kılıç guzât içre gâzileri cenge"* motive etmiştir⁵².

Evliya Çelebi'nin Edirne'de Kaymakam Mustafa Paşa'ya Bec Vilayeti'ne sahip olmak isteyen Osmanlı vezirlerinin ne yapmaları gerektiğine dair fikirlerine yukarıda değinilmişti. Onlardan biri de askerlerin mesleki beceri ve teknik donanımını arka plana atarak başarının sanki maddi ödüllerle askerın teşvik edilmesiyle alınacağına dair önerisiydi. Hiç şüphesiz Evliya'nın uzun bir süre Tatar askeriyle birlikte seferlere çıkması ve sınır boylarında dolaşması bu fikrin oluşmasında etkili olmuştur. Onun yaptığı bu önerinin Osmanlı serdarları tarafından uygulandığına dair bir örnek yine kendi kitabında yer almaktadır.

Balçık muhasarası sırasında, Kazakların can havliyle savaşmaları üzerine Melek Ahmed Paşa, askerlere bolca inam ve bahşış vererek onları coştururken alay çavuşları aracılığıyla Evliya'nın çok önemseydiği düşüncelerini uygulamıştır: *"Koma şehbâzlarım, cümle mâl-ı ganâim [ü] üserâ sizin olsun"*⁵³.

⁵⁰ Evliya Çelebi, VI, 3.

⁵¹ Evliya Çelebi, VI, 4.

⁵² Evliya Çelebi, V, 217.

⁵³ Evliya Çelebi, III, 200.

Evliya'ya göre bu sözler asker üzerinde büyük bir tesir uyandırmış ve mucizevi bir etki oluşturmuş ve kale yedi saat içinde fethedilmiştir.

Liderlik örneklerinden biri de yeniçerilerin Tatarlara saldırarak ganimetlerine el koymaları üzerine Tatar askeri ile yeniçeriler arasında vukubulan ganimet savaşıdır. Savaş ortamında dengelerin çok hassas olduğu ve askerlerin ve birliklerin moral ve motivasyonlarının yüksek olması gereken bir zamanda ordu içindeki bu savaş Serdar Ali Paşa'yı kızdırmış ve zor durumda bırakmıştı. Her iki tarafın mağduriyet izhar ettiği bir ortamda yalın kılıç düşman ordularına saldıran ve Osmanlı ordusunun vurucu gücü olan Tatarların küstürülmesi Osmanlı'ya pahalıya mal olabilirdi. Diğer taraftan Osmanlı ordusunun en önemli birliği olan ve ocak birlikteliği ile ordu ve saray üzerinde etkili olan yeniçerilerin kırılması da asker içinde memnuniyetsizliğe yol açabilirdi. Paşa, her iki tarafı anlaşmaya zorlasa ve ganimetleri geri alıp Tatar askerlerine geri vermek istese de başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Tatar askerinin mağduriyetini ve maddi kaybını kendi malından karşılayarak olayı kapatmıştı. Ancak askerler arasındaki psikolojik savaşın devam edebileceği endişesinden dolayı Tatar ve yeniçerileri barıştırmak istemiş ve ordugahta iki tarafın arasını düzeltmek için büyük bir ziyafet vermiştir⁵⁴.

Osmanlı savaşlarında askerin motivasyonunu artıran faktörlerden biri de teşviklerdi. Kale kuşatmalarında ve muharebe esnasında dil ve kelle getirenlere, yararlılık gösterenlere, askere cesaret veren serdengeçtilere, kahramanlık gösterenlere inam verilmekteydi⁵⁵. Tımarlı sipahilere dirliklerin artırılması ve yeni tımar ve zematlerin verilmesi bir teşvikti. Askerlerin ve rütbelilerin bir kısmı ise terfi bekliyorlardı. Bu yüzden Osmanlı serdarları, beklentilere göre inam, terfi veya tımar olmak üzere çeşitli vaadlerle askeri savaşa teşvik ediyorlardı. Askerlerin rütbesine göre hilat, kürk, çelenk ile onurlandırılırken doğrudan altın sikke, çadır, çerge, kuruş, at, esir gibi hediyelerle de mükâfatlandırılıyorlardı.

Serdarlar veya ağalar askerleri coşturmak ve motive etmek için onlara çeşitli vaatlerde bulunmaktaydılar. Evliya Çelebi, anlatısında bu tür vaatlerin çok etkili olduğunu vurgulamaktadır. Rakoçi üzerine yapılan seferde Rakoçi'nin büyük bir tabur hazırlayarak kendini savunması üzerine muhasara uzun sürmüş ve Osmanlı ordusunun morali zayıflamıştı. Bunun üzerine Nureddin Sultan binlerce vaat ve “*eğer taburdan birkaç dil getirirseniz size şu kadar ihsân ederim*” diye inamlar vererek askerini motive etmişti. Bunun üzerine üç yüz

⁵⁴ Evliya Çelebi, VI, 41.

⁵⁵ Ertaş, 2007, 294-295.

kadar Tatar kıyafet değiştirerek ölümü göze alarak bin bir hile ile tabura girmiş ve çok sayıda düşman askeri (dil) getirmişti⁵⁶.

Varat kalesi kuşatmasında da Serdar Ali Paşa'nın askerlerin motivasyonunu artırmaya yönelik çabası işe yaramıştır. Evliya, paşanın çabasını “*Cümle guzât-ı müslimîne ihsân [ü] in'âm ve tîmâr ü ze'âmetler bezl edüp sağîr ü kebîr ile hüsn-i ülfetler ile guzâta gûnâ-gûn ta'ahhüdler ederek her bâr kendüleri meterisden çıkmayup askeri cenge terğîb ederdî*”⁵⁷ ifadeleriyle anlatmıştır.

Savaş dönemlerinde teşvik ve ödüllerin yalnızca serdengeçti, dil ve kelle getiren ön saflardaki askerler için değil mevki ve makamına göre ordunun bütününe teşmil edilmesi önemliydi ve ordudaki adalet duygusunu ve insicamını sağlıyordu. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler bu hususun dikkate alındığını, başarıyla sonuçlanan muharebelerden sonra herkese hediye verilmesine dikkat edildiğini gösteriyor. Moton şehrinde Hristiyan korsanlar ile Osmanlılar arasında vuku bulan kalyon savaşından hemen sonra ganimet herkese paylaştırılmış, dizdara, kadiya, kale ağalarına ve orada bulunan herkese hediyeler verilmişti. Hatta Evliya Çelebi'nin hizmetkârlarına bile hediye düşmüştü⁵⁸.

Kandiye'deki uzun ve meşakkatli muhasara süreci askerin isyanına sebep oluyordu. Bu sebeple kale dibindeki askerin cesaretlendirilmesi ve teşvik edilmesi çok önemliydi. Evliya Çelebi, Serdar-ı Ekrem Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın askeri coşturmak için nasıl cömert davrandığına ve herkesi rütbesine göre nasıl ödüllendirildiğine dikkat çekmiştir. Evliya:

“Sadria'zam huzûruna iki bin altmış kelle getirüp cem'i guzât-ı müslimîne ihsân [u] in'âm (ve) bî- bahâne ve bî-nihâye olup cümle gâziyâna ellişer gurus ve niçelerinin serlerine çeleng sancılıp İbrâhîm Paşa'ya bir semmûr postîn hil'at-i fâhire ve sâ'ir vüzerâ ve mîr-i mîrânlar hil'at-i zerdûzlar ihsân olunup herkes merkezlerine mesrûr şâdimân revâne olup”⁵⁹

İfadeleriyle bu tabloyu gözler önüne sermektedir. Teşvik ve ödül için mutlaka savaş anı beklenmiyordu. Sefer yürüyüşü sırasında da komutanlar askerlerini çeşitli vesilelerle ödüllendirmekteydiler. Bu uygulama askerin hem komutanına bağlılığını hem de sefer sırasındaki şevkini artırıyordu. Ordunun düşman topraklarında ilerlerken elde ettiği ganimetler pay edilebiliyordu. Melek

⁵⁶ Evliya Çelebi, V, 74.

⁵⁷ Evliya Çelebi, V, 214.

⁵⁸ Evliya Çelebi, VIII, 147.

⁵⁹ Evliya Çelebi, VIII, 185.

Ahmed Paşa da kanun üzere kendisine verilen ganimet payını bir sonraki menzilde maiyyetine dağıtmıştı. Beylere ve bölükbaşılara hilatler giydirilip başlarına çelenkler takılırken Evliya'ya da bu paydan üç esir, üç at ve yüz sikke altın düşmüştü⁶⁰.

Bitlis'in fethinden sonra Melek Ahmed Paşa'nın yaptığı inam ve ödülleri ise *"Ba'de'l-feth [ü] fütûh, Melek Ahmed Paşa guzât-ı müslimîne ihsân [u] in'âmın beyân eder"* şeklinde ayrı bir başlık altında yazmıştır. Evliya'nın verdiği bilgilere göre ele geçirilen çadır, çerge, otak, hayme ve hargâhlar ümera ve rütbeli kişilere dağıtılmıştı. Malazgirdli Muhammed Bey'e ise Bitlis hanının otuz bin kuruş değerindeki "münakkaş otağı"nı vermiştir. Elde edilen katır, at, merkepleri askere dağıtırken şehit olanlar unutulmamış ve onların payı yakınlarına verilmiştir. Öldürülen düşmanlara ait tüm mal ve para yine askerlere dağıtılmıştır⁶¹.

Sonuç

Evliyâ Çelebi Osmanlı ordusuyla birlikte seferlere ve savaflara büyük bir istekle katıldı, gördüklerini ve dinlediklerini keyifli bir üslupla anlattı. Onun gazâ anlatımı, zaman zaman kurgusal, hayali ve abartılı olsa da aktardığı olaylar ve diyaloglardaki bilgiler, kendi çağına aitti ve gerçektir. Bu yüzden onun eşsiz eseri Seyahatnâme, askeri tarih açısından büyük bir öneme sahiptir. Özellikle hakkında yeterli veri bulunamayan askerin zihin dünyası, psikolojisi ve beklentileriyle ilgili bilgiler için vazgeçilmez bir değerdedir. Uzun süre Kırım askerlerinin içinde yaşamış ve sınırlarda ganimet seferlerine katılmış birisi olarak Evliya, daha çok "serhadlu" askerlerinin zihin dünyasına ayna tutmuştur. Buna rağmen anlattığı olaylar ve detay bilgiler Osmanlı ordusunun geneline teşmil edilecek yorumlara da imkan vermektedir.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler, Osmanlı ordusunun, Allah yolunda savaşmak şeklinde formüle edilen bir gazâ ideolojisine sahip bulunduğunu ve bu ideolojinin ganimeti ve yağmayı meşrulaştırdığı savaş sürecinde, askerlerin kişisel beklentilerinin, dini duyguları kadar etkili bir güdüleyici olduğunu göstermektedir.

⁶⁰ Evliya Çelebi, V, 259.

⁶¹ Evliya Çelebi, IV, 149.

BİBLİYOGRAFYA

- Dankoff 2010 Dankoff, Robert, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, (çev. Müfit Günay), İstanbul 2010.
- Emecen 2001 Emecen, Feridun M., “Gazâya Dair-XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti -“, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2001, s. 75-85.
- Emecen 2009 Emecen, Feridun, Askerî Dönüşüm Çağında Evliyâ Çelebi ve Ateşli Silâhlar”, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, (haz. Nuran Tezcan), İstanbul 2009, s. 137-146.
- Ertaş 2007 Ertaş, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu*, İstanbul 2007.
- Evliya Çelebi 2006 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, (Haz. R. Dankoff, S. Kahraman ve Y. Dağlı), 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi 2006a *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, (Haz: Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı) 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi 2006b *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, (Haz: S. A. Kahraman, Y. Dağlı), 3. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi 2001 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, (Haz: Y. Dağlı, S. A. Kahraman) 4. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi 2001a *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, (Haz: Y. Dağlı, S. A. Kahraman, İ. Sezgin) 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi 2002 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, (Haz: Y. Dağlı, S. A. Kahraman) 6. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Gazâ

- Evliya Çelebi 2003 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, (Haz: Y. Dağlı, S. A. Kahraman, R. Dankoff), 7. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi 2003a *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, (Haz: S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff), 8. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi 2005 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini*, (Haz: S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff) 9. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi 2007 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 5973, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini*, (Haz: S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff), 10. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İmber 2000 İmber, Colin, “Osman Gazi Efsanesi”, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 2000, 68-77.
- İnalcık 2000 İnalcık, Halil, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Söğütten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Üzerine Tartışmalar* (Der. Oktay Özel-Mehmet Öz), İstanbul 2000, s. 443-474.
- Jennings 2000 Jennings, Ronald C., Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler, (çev. Canay Şahin) *Söğütten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Üzerine Tartışmalar* (Der. Oktay Özel-Mehmet Öz), İstanbul 2000, s. 429-442.
- Köprülü 1988 Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1988.
- Lindler 2000 Lindner, Rudi Paul, “İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşruiyet”, (çev. Pınar Emiralioglu), *Söğütten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Üzerine Tartışmalar* (Der. Oktay Özel-Mehmet Öz), İstanbul 2000, s. 407-428.

Mehmet Yaşar Ertaş

- Lowry, 2003 Lowry, Heath W., *The Nature of the Early Ottoman State*, New York.
- Murphey 2007 Murphey, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, (çev. M. Tanju Akad), İstanbul 2007.
- Tezcan 2009 Tezcan, Nuran, “17. Yüzyıl Osmanlı Türk Edebiyatı ve Seyahatnâme”, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, (Haz. Nuran Tezcan), İstanbul 2009, s. 383-390.

Mehmet Yaşar Ertaş